

**СЛУЖБОВЦІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ОПЛАТУ ПРАЦІ (1901-1917 рр.)**

Йдеться про оплату праці членів Чернігівської міської управи. Вони мали статус державних службовців й отримували заробіток у розмірі, визначеному гласними думи. Обсяги посадових ставок вивчаються у динаміці, протягом 1901-1917 рр., використовуються статистичні дані про зарплату в інших установах і закладах Чернігова та ціни на продовольство.

Ключові слова: міська управа, міський голова, секретар, службовці, заробіток.

Ljubov Shara

***Chernihiv City Council Employees to the Question about Remuneration of Labour
(1901-1917)***

The article examines remuneration of labour of Chernihiv City Council members. They had status of state employees and were paid at the rate determined by City Duma members. The author studies rate of official salaries in dynamics during 1901-1917, uses statistical data about salary at other Chernihiv City institutions and foodstuffs prices.

Key words: city council, mayor, secretary, employees, salary.

Любовь Шарая

Служащие Черниговской городской управы: к вопросу об оплате труда (1901-1917 гг.)

Рассмотрено оплату труда членов Черниговской городской управы. Они имели статус государственных служащих и получали зарплату в размере, определенном гласными думы. Размеры ставок изучаются в динамике, на протяжении 1901-1917 гг., используются статистические данные о зарплате в других учреждениях Чернигова и ценах на продукты питания.

Ключевые слова: городская управа, городской голова, секретарь, служащие, зарплата.

Міське самоврядування Чернігова початку ХХ ст. структурувалося двома інституціями. Розпорядчі функції покладалися на думу, виконавчі – на управу. Обиралися вони на чотири роки представниками місцевої громади, наділеними виборчими правами. Підставою для їх отримання слугувала сплата податків із нерухомості (її вартість мала сягати не менше 1 тис. руб.) або торгово-промислових закладів (купувалися патенти купців 1-2 гільдій). Безпосередньо персональний склад управи презентувався міським головою, секретарем і кількома управлінцями, відповідальними за конкретні сфери муніципального господарства. Упродовж 1901-1906 рр. членство в управі мали три особи, з 1907 р. – чотири, що зумовлювалося ускладненням посадових обов'язків. Усі члени виконавчої інституції перебували у статусі державних службовців, просувалися по кар'єрній драбині відповідно до Табелі про ранги й отримували заробітну плату у розмірі, визначеному гласними (депутатами) думи.

Дослідники вже цікавилися історією формування та діяльності міського громадського управління Чернігова. Мова йде про розвідки В. Шевченка [12], В. Руденка [10], О. Вільшанської [1], Т. Демченко, О. Тарасенка [2], Ю. Нікітіна [9], В. Качмалої [7] та інших. Проте, досі лишається маловивченою проблема оплати роботи в управі. Вважаємо, що означена тема є актуальною й містить наукову новизну. Виконавча гілка самоврядування не лише втілювала у життя постанови думи, але й користувалася правом самостійного прийняття рішень. Затверджувалися, приміром, плани будівництва приватних помешкань, громадських купалень, промислових закладів, безпечних з екологічної точки зору; видавалися дозволи на різноманітні перебудови й капітальні ремонти; спільно з представниками поліції контролювався процес забудови населеного пункту. З огляду на це доречно з'ясувати, а розмір службового окладу виступав у ролі чинника, що стимулював

ініціативність і продуктивність праці, чи, навпаки, викликав бажання працювати у напівсили? Отож, мета нашої студії полягає у тому, аби проаналізувати обсяги заробітку службовців Чернігівської міської управи протягом 1901-1917 рр.

Розміри ставок для управлінців, як зазначалося, окреслювалися гласними перед балотуванням на посади. У такий спосіб прагнули уникнути суб'єктивності, зважаючи на певну особистість, адекватно оцінити у грошовому вимірі роботу того чи іншого службовця. Відтак, із 1901 по 1905 рр. міський голова Чернігова отримував 3000 руб. на рік, секретар – 1500 руб., троє членів управи – по 900 руб. і додатково 300 руб. на відрядження, тобто, у сукупності – по 1200 руб. кожному [4, арк. 81 зв.]. Якщо підсумувати, то щорічно з бюджету асигнували по 8100 руб. Прикметно, що означені суми стало виплачувалися ще з 90-х років XIX ст. Єдина відмінність – до 1901 р. міському секретареві нараховували по 1200 руб. На засіданні думи від 30 травня 1901 р. вербалізували питання про збільшення заробітку на 300 руб., врахувавши складність виконуваної роботи – ведення діловодної документації, продукуюваної і думою, і управою. «... заробітна плата міському секретарю з вищою освітою у 1200 руб., – прозвучало з вуст гласного Маврикія Фрідмана, – дуже мізерна, беручи до уваги обсяги праці, адже міський секретар не лише секретар думи, але й управи; він пише усі важливі доповіді думи. Відтак виступаючий запропонував підвищити оклад на 300 руб., наголосивши при цьому, що «така надбавка дуже незначна. Якщо дана особа... залишить посаду, то на такий малий заробіток складно буде знайти іншу» [4, арк. 81]. Гласні погодилися з думкою, а отже, з 1901 р. міський секретар отримував вже по 1500 руб. на рік [4, арк. 81 зв.].

Нові вибори до інституцій міського самоврядування на 1905-1909 рр. актуалізували й питання про підвищення окладів членам управи. У ході обговорення було, зокрема, підкреслено: «Ця посадова особа (міський голова – Л.Ш.) присвячує весь свій час міським справам і не може мати додаткових занять; крім того міський голова повинен здійснювати за свій рахунок поїздки. Якщо порівняти оплату праці у вільних професіях, порівняння буде не на нашу користь: у вільних професіях праця оплачується значно краще, хоча праця міського голови важча й відповідальніша» [6, арк. 79]. «Праця міського секретаря велика, – читаємо думському протоколі, – він працює не лише в управі, але і в думі; у деяких думках існує по два секретарі – секретар думи і секретар управи, у нас це поєднується в одній особі. ... доповіді думи складаються ретельно і детально. Міський секретар бере участь в усіх комісіях: в одних, як член, в інших як секретар; доповіді комісії готуються ним же і так само детально і добре, як і доповіді управи думі» [6, арк. 80]. Гласні визнали почуте справедливим й постановили, щоби протягом 1905 – 1909 рр. міському голові нараховували 3600 руб. [6, арк. 79 зв.], секретареві – 1800 руб., членам управи – по 1500 руб. (1200 руб. – ставка і 300 руб. – на відрядження чи, так звані, «роз'їзні» кошти) [6, арк. 80].

Харківський науковець Д. М. Чорний, змальовуючи соціально-політичний портрет еліти українських міст початку XX ст., констатував обумовленість окладів очільників самоврядних структур розмірами населеного пункту та ступенем розвиненості комунального господарства [11, с. 146]. У разі достатньої наповненості місцевого бюджету зафіксовані факти підвищення заробітної плати службовцям управи вже через рік після делегування на посади. Так, 1906 р. у Єлисаветграді міському голові збільшили оклад на 2000 руб., порівняно з 1905 р., заступнику і членам управи – на 200 руб. [8, с. 57]. Річні прибутки Чернігова не дозволяли подібного. Місто, порівняно з іншими губерньськими центрами, програвало за економічними параметрами, тому обсяги посадових ставок визначалися не тільки раз на чотири роки, але й лишалися статичними протягом кількох наступних обрань, чи, навіть, зменшувалися. Підтвердженням того став той факт, що з 1905 по 1917 рр. посадовці Чернігівської управи отримували ті ж, затверджені у серпні 1905 р., 1500 руб. за виконання обов'язків членів управи і секретаря (як бачимо, секретареві зменшили виплати на 300 руб.) і 3600 руб. – міському голові.

Для порівняння, станом на 1914 р. керівники Чернігівської губерньської і повітової земських управ заробляли відповідно по 5000 і 2400 руб. [3, арк. 8, 14.], члени – по 3000 і 1500 руб. [3, арк. 8 зв., 14]. Грошові еквіваленти праці директора міського громадського банку Чернігова становили 2400 руб., його заступників – по 1500 руб. [5, арк. 24 зв.], завідувача міського ломбарду – 720 руб., касира – 600 руб. [5, арк. 27 зв.], міського санітарного лікаря – 1200 руб. [3, арк. 60 зв.], молодшого і старшого фельдшерів Чернігівських богоугодних закладів – 620 і 845 руб. [3, арк. 10 зв., 11]. Скориставшись матеріалами з інших міст українських губерній, відзначимо, що протягом 1911-1913 рр. найбільше платили міському голові у Катеринославі – 10 тис. руб. і Харкові – 8 тис. руб., менше – Маріуполі – 4800 руб., Сумах – 4000 руб., Луганську – 3600 руб., Кременчуку – 3500 руб., Олександрівську, Бахмуті, Павлограді – 3000 руб., Новомосковську, Нікополі, Ромнах – 2500 руб.,

Ніжині – 2400 руб., Глухові і Прилуках – 1800 руб. [11, с. 146]. 1912 р. міський голова Києва отримував 8000 руб., заступник – 6000 руб., члени управи – по 4000 руб. [8, с. 57].

У роки Першої світової війни, що спричинила глибоку економічну кризу, службовцям Чернігівської міської управи надавалася одноразова матеріальна допомога. Так, у серпні 1916 р., враховуючи подорожчання продуктів харчування, предметів першої необхідності, палива та знецінення грошей, на засіданні думи пролунала пропозиція про цільові доплати членам управи «... у скромному розмірі доступному для коштів міського управління...». «Взявши до уваги з одного боку надзвичайно збільшені ціни на усі без виключення товари життєвого вжитку, а з іншого – стан міських фінансів, – йшлося у протоколі зібрання гласних, – достатньо було би міському голові асигнувати 540 руб., секретарю управи – 270 руб., чотирьом її членам – по 225 руб.». Тобто, із 1 липня 1916 р. мали додатково виділити з бюджету 1710 руб. [5, арк. 419].

Цікаво, що тодішній міський голова Аркадій Верзилов, усвідомлюючи делікатність питання, спробував попередити небажані дебати перед голосуванням. Він запропонував, аби джерелом для виплат стали невикористані гроші на відрядження, а для голови – оплата за виконання обов'язків очільника сирітського суду. Досі за ці функції А. Верзилов не отримував коштів, зекономлена сума якраз і сягала 540 руб. Однак, коли розпочалося обговорення, не дійшли одностайності серед думців. Чулися відверті звинувачення на адресу службовців управи, які й так мали чималі ставки, порівняно з доходами пересічних громадян, котрі також живуть в умовах загальної дорожнечі. Наведемо лише найбільш емоційні висловлювання гласних Іларіона Тудоровського і Матвія Архипова: «... вони усі люди заможні: нема підстав робити надбавки особам, які отримують по 300 руб. на місяць... Каса порожня, а ми будемо робити надбавки...». «... а хто тепер бідним домовласникам надбавить, – гарячкував М. Архипов. Я повинен дотримуватися інтересів домовласників. Якщо їм мало, то нехай подадуть у відставку і ми виберемо інших. Ставлять це питання без докорів сумління і просять» [5, арк. 419 зв.]. Натомість колишній міський голова Чернігова Микола Рудін намагався заспокоїти зібрання. Він переконував присутніх, що це держава зробила надбавки посадовцям, у більшості установ навіть при окладі понад 5 тис. руб. дозволяється одноразова допомога. «Не можна нам, – зазначив він, – поставити своїх службовців у таке становище, що виходить із рамок». Чи то спокійна промова М. Рудіна, чи то інший чинник, але за результатами голосування (14 чол. – «за», 8 – «проти») дума вирішила таки виділити доплати службовцям управи в означених вище розмірах [5, арк. 421 зв.].

Потреба у фінансовій допомозі мала місце. Тільки з січня по жовтень 1916 р. спостерігалось поступове, але невинне подорожчання м'яса і хліба. Залежно від гатунку фунт (400 гр.) яловичини зріс у ціні на 12-13 коп. (67-108 %), свинини – 5-7 коп. (25-39 %), баранини – 15-17 коп. (131-136 %), ковбаси і шинки – 10 коп. (відповідно на 33 і 17 %); житнього чорного хліба – 2 коп. (50 %), напівбілого – 2,5 коп. (56 %), білого поклеваного – 2,5 коп. (45 %), французька булка вагою 45 золотників (1 золотник – 4,27 гр.) – на 2 коп. (33 %) [5]. За проїзд гужовим транспортом, однокінним екіпажем 2-го розряду платили 0,25-1,1 руб. залежно від відстані, парокінним – 0,4-2,1 руб. Користування однокінним та парокінним екіпажами 1-го розряду обходилося у півтора рази більше [5, арк. 186, 186 зв, 187.].

У цілому ж, задля виваженості висновку про розміри окладів посадовців варто мати на увазі. По-перше, початок ХХ ст. поставив перед членами Чернігівської управи нові завдання. Помітно розширився і поглибився спектр обов'язків щодо комунального господарства, експлуатації об'єктів муніципальної власності, реалізації соціально важливих проектів. Зі вступом імперії у Першу світову війну додалася купа проблем, пов'язаних з облаштуванням військових частин, поранених, біженців; економічна криза змушувала дбати про належне продпостачання міста, регулювання цін на місцевих базарах тощо. Органи самоврядування, як ніколи, потребували спеціалістів, спроможних працювати з максимальною віддачею, добре знаючих свою справу. До моменту виборів вони обіймали певні посади відповідно до фахової освіти з належною оплатою. Будучи делегованими в інституції громадського управління, сподівалися, цілком природно, на гідну матеріальну винагороду.

По-друге, доцільно усвідомлювати масштабність і різноплановість виконуваної роботи управлінців, ступінь відповідальності перед громадою і державною владою, врахувавши при цьому психологічний аспект. Члени управи були під постійним і прискіпливим поглядом місцевої спільноти. Як відомо, окремо взятій особистості або певному мікросоціуму властиво сприймати як належне поліпшення благоустрою міста, вирішення господарсько-побутових, соціально значимих проблем. При цьому абсолютно не замислюючись, яких зусиль вартувало, скажімо, забрукувати Чернігів, електрифікувати, запровадити централізовану систему водопостачання, відкрити новий навчальний заклад і т.п. Натомість будь-які, нехай дрібні, недоліки у роботі, зумовлені часом

нездоланими перепонами, викликали не лише хвилю критики, у тому числі й на сторінках «Черниговских губернских ведомостей», але й подання скарг до вищих владних інституцій. З іншого боку, члени управи були державними службовцями, а отже, їхня діяльність так само ретельно контролювалася губернським правлінням, представники якого вимагали від самоврядних структур фінансувати першочергово так звані «обов'язкові загальнодержавні потреби». Часом важливе для міста питання не вирішувалося через бюрократичну тяганину або особисту неприязнь між очільниками самоврядування і губернської адміністрації. Такі речі не могли виноситися на загальну якість пояснення причин невиконання запланованого, обіцяного у ході виборчої кампанії. А якщо врахувати, що до роботи в управі долучалися особистості, котрі щиро прагнули змінити на краще життя городян, то для них постійне балансування між інтересами громади і держави зумовлювало значний психологічний тиск, який навряд чи можна відшкодувати у грошовому еквіваленті.

Викладений матеріал засвідчив, що члени Чернігівської міської управи мали статус державних службовців й отримували заробіток у розмірі, затвердженому гласними думи. Оклад призначався перед балотуванням на посади, а отже, дозволяло реально оцінити роботу кожного управлінця без огляду на конкретну персоналію. Найбільше нараховувалося міському голові та секретареві, які виконували обов'язки і в управі, і в думі одночасно. Голова очолював дві гілки самоврядування, секретар вів діловодство, продукowane думою та управою. Члени управи, відповідаючи за певні галузі муніципального господарства й, маючи потребу у поїздках, отримували, окрім окладів, доплати на відрядження. Заробітна плата службовців характеризувалася сталістю. 1905 р. відбулося підвищення ставок, які лишилися незмінними до революції 1917 р. У період Першої світової війни надавалася одноразова матеріальна допомога з огляду на подорожчання продуктів харчування, палива, предметів першої необхідності.

Список використаної літератури та джерел

1. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56-71.
2. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27-35.; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11-19.
3. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 145, оп. 1, од. зб. 868, 141 арк.
4. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1165, 126 арк.
5. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1411, 546 арк.
6. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, од. зб. 1558, 221 арк.
7. Качмала В. Наростання загальної кризи на Лівобережній Україні в роки Першої світової війни / В. Качмала // Краєзнавство: Науковий журнал. – К., 2011. – № 4. – С. 238-246.
8. Крижанівський В. Джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / В. Крижанівський. – К., 2012. – 294 с.
9. Нікітін Ю. Взаємовідносини міських суспільних управлінь і місцевої адміністрації на прикладі Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. – 2007. – № 1. – С. 79-86.; *Його ж.* Вибори до органів міського самоврядування та їх діяльність у Чернігівській губернії у 70 рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2005. – Вип. 28. – С. 57-62.; *Його ж.* Основні витратні статті міських бюджетів на прикладі міст Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. – 2006. – № 3-4. – С. 176-183 та інші.
10. Руденок В. Наш губернский хутор (Чернигов в XIX столетии) / В. Руденок. – Чернигов, 2002. – 47 с.
11. Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с.
12. Шевченко В. Проблема біженців на Чернігівщині в роки Першої світової війни / В. Шевченко // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1999. – Вип. 4. – С. 54-57.